

Az MTA–ELTE (utóbb ELKH majd HUN-REN) Jogtörténeti Kutatócsoport *A szuverenitás változatai a 19–20. század magyar jogfejlődésében* kutatási program központi kérdésének tekintette a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotásának, jogalkalmazásának és a jogtudomány önállóságának vizsgálatát. A 2019-ben, még a Magyar Tudományos Akadémia pályázati rendszerében támogatást elnyert pályázat kitűzött célja a Magyarország történelmében és közjogi tudományosságában folyamatosan jelen lévő szuverenitás és függetlenségi eszme kérdésének jogtörténeti megközelítésű értelmezése volt. Ebben a körben is különleges figyelemmel a jog fejlődésére és fejlesztésére, az írott és íratlan jog alakulására, a külhoni hatások és a magyar jogi tradíciók egymásra hatásának, esetleges konfliktusainak kérdésére.

Alkotmányjogi vonatkozásban az európai kapcsolatrendszerek középpontjában álló nemzeti önállóság és a nemzetek feletti szerkezetek viszonyában alakuló szuverenitás kérdésének elemzésére irányult a kutatás. Egyfelől az alkotmányos szuverenitás keretében a 19–20. századi magyar közjogi berendezkedés szellemi tudományos alapjait vizsgálta, célja a modernizációs igények és közjogi tradíciók kölcsönhatásának és ellentmondásának, megoldásainak feltárása volt. Másfelől a jogfejlődésben tapasztalható szuverenitáskifejeződési formák analizálásával a szuverenitás gondolat megjelenését tanulmányozta a 19. századi magyar politikai-jogi gondolkodásban, az elmélettörténeti tanulságok értelmezésével. A kutatás fő iránya a 19–20. századi magyar jogtudomány és jogtörténet-tudomány regionális összefüggéseinek és transzfervizsionyainak vizsgálata volt.

A projektmunkálatok kiindulópontja az volt, hogy a 19. század magyar jogi modernizációját egyaránt befolyásolta az osztrák monarchikus keret és az európai vonzódás. A kutatási program egyik mérföldkövének volt tekinthető a magyar tradicionalitás kérdéskörén belül az oktrojált jog jelensége, a leplezett jogátvétel és az európain túlmutató mintakövetés kérdése (amerikai mintázatok).

A kutatás a törvényhozás népképviselési alapú átalakulásának és ezzel az országgyűlési aktusok tekintélyerősödésének fókuszából tekintett a jogalkotás és a jogképződés arányainak változásaira. Ezek a folyamatok ugyanis megalapozták a nyugat felől érkező impulzusok becsatornázásának infrastrukturális feltételeit. Ahogyan a jogképződés rovására megerősödött az országos és intézményesített jogalkotás, úgy fordult egyre nyíltabban a jogalkotó politikai elit a már létező modellek felé. Ez az alapvető metódusváltás a korábbiaknál hangsúlyosabban vetette fel a tradicionális és a modern viszonyának – főleg arányainak – kérdését. A kutatócsoport így rögzítette a jogalkotás és a jogképződés terepében a modernizációs mintaként megjelenő vagy oktrojált jog és a szuverén jogmegállapítás találkozásainak konzekvenciáit, a kodifikációs mozgalmak szakmai-tudományos tapasztalatainak hazai problémakörét.

A magyar polgári korszak nyugat-európai jogforrásokból és jogi tudományosságból táplálkozó kodifikációs

MINTAKÖVETÉS ÉS SZUVERENITÁS

Karácsony András* – Mezey Barna**

Variációk a szuverenitásra

Egy pályázati projekt lezárása

mozgalmi megújították a magyar jogot. Történt mindez a tradicionális magyar jogi praxis, főként szokásjog ellentében. A kutatócsoport a tradicionális jog alakváltozásait illusztrálva, a közép-európai régió és a nyugati centrum viszonyrendszerébe ágyazottan példaként alkalmazott eseteket analizált és mutatott be a közép-európai régió reakcióinak illusztrálására a nyugati hatások feldolgozásaképpen. A pályázat keretében folytatott kutatások igazolták, hogy a modell egyszerre vált hagyományörzővé és megújulóvá. A 19. századi magyar jogi-politikai törekvések sikere megerősítette a Szent Korona-eszméből eredeztethető magyar jogi hagyomány azon tulajdonságát, hogy önállóságában korlátozott helyzetben is képes az állam a stabilitás és változás együttesét megvalósítani. Ezt mutatja, hogy válságok ellenére a magyar állam mindig képes volt regenerálódni.

A 19. század jelentős részében a Magyar Királyság a Habsburg Birodalom része volt, ebből következően a közjogi reformelképzelések egyúttal politikai függetlenedési törekvéseként is megjelentek. A történelmi helyzet átalakulásához való alkalmazkodást nagyon pontosan kifejezte a megerendszerhez való viszony változása. Amíg a reformkorban a hangsúlyt a modernizációt megteremtő törvényhozásra helyezték, és ekkor – elsősorban a centralisták – a megerendszer változáseellenességét kritikusan szemlélték, addig a szabadságharc bukását, illetve a ki egyezést követően felértékelődött az önkormányzatiság s benne a megyegyűlés szerepe mint az ősi alkotmányosság (közjogi) folyamatosságának hordozója. A megye az autonómia és az organikus fejlődés biztosítója lett. A politikusokban olyan mentalitást alakított ki, mely a politikai cselekvőket távol tartotta a szélsőségektől.

A reformkor évtizedeiben a közjogi reformok hívei nyugat-európai mintákat fogalmaztak meg követendő cél-

* Karácsony András DSc, az MTA doktora, kutatócsoport-vezető, HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jog- és Társadalomelméleti Tanszék, ORCID: 0000-0003-4387-3488

** Mezey Barna DSc, az MTA doktora, korábbi kutatócsoport-vezető, HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0002-2234-9452

ként. A jogrendszer átalakítása a társadalmi-politikai-gazdasági felemelkedés előfeltételeként vált szükségessé. Az arisztokraták fiatalabb nemzedékéből, de a köznemesség sorából is sokan utaztak nyugatra, hogy közvetlen tapasztalatot szerezzenek a fejlettebb országokról. Az arisztokrácia legjobbjai pótolták az akkoriban hiányzó hazai szakembereket. Az utazások fő iránya Anglia és Franciaország volt. A kutatás igazolta, hogy az áprilisi alkotmányt előkészítő magyar politikai elit a legkorszerűbb európai és amerikai szakmai-politikai tudással felvértezve vezényelte le a polgári átalakulást.

A polgári korszak nagy áttörése, a törvényhozás diadalútja az 1790. évi országgyűlés által kiküldött rendszeres bizottságok operátumaival vette kezdetét. A kutatás ezek sorsát kísérte figyelemmel az 1848. évi struktúraváltásig. Történettudósok és jogtudósok közös gondolkodása formálódott publikált materiává a felvilágosodás és a liberalizmus áramlatainak hatásáról a magyar reformkori jogalkotásra. Az 1790-ben egybehívott országgyűlésben, majd némi politikai szünetet követően a reformkorban teret és elismerést nyert a kodifikáció gondolata, kialakult a szakmai polémiák módszertana, amely a kereskedelmi jogi és büntetőjogi törvényalkotásban óriási szerepet játszott. Ennek jellegzetes tanúságtevője volt a halálbüntetés eltörléséről, az esküdtszék bevezetéséről és a modern börtönrendszer bevezetéséről folyó párbeszéd, amibe nyugat-európai szakértők is bekapcsolódtak.

A kutatás különös figyelmet szentelt a jogalkotás önállóságának, amely a sikeres jogharmonizációs folyamat alapkérdése is egyben. Bizonyította, hogy a magyar politikai elit és a jogi tudományosság együttműködése biztosította évszázadon át az adaptációs folyamatok hatékonyságát, a birodalmi, illetve szövetségi szint irányából érkező igények kielégítését, a kodifikációs nyomás és az univerzális, speciális vagy regionális szabályozások találkozásakor kialakuló konfliktusok megfelelő kezelését. Magyarországon a jogharmonizációnak keretet biztosító kodifikációs tevékenység a legjobb európai tapasztalatokkal segítette a magyar jogrendszer átalakítását és azon belül a tradicionális vonások erősítését.

Amíg a reformkor és 1848 alkotmányos forradalma a modernizációs folyamatok adaptív modelljét mintázta, a monarchikus diktatúra az oktrojált korszerűsítést, az erőszakos jogimplementálás példáját kínálta. Az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* (ITSZ) a sorsfordító pillanatban elősegítették a magyar jogrendszer újjászületését – a lehetőségekhez képest a jobbiztonság és a magánérdekek sérelme nélkül. Az ITSZ kortársi választ adott arra a kérdésre, hogy hogyan egyeztethető össze a rendi monarchia korából átsodródott az 1848. évi áprilisi törvényhozás által megalkotott és az országra erőltetett osztrák jogalkotás praxisbéli megjelenése a véglegesen még ki nem forrott együttműködés félszuverén képletein belül. A köztes periódusban az Országbírói Értekezlet törekvése nagyon pontosan kirajzolta azt a szűk ösvényt, amelyen haladva az 1848. évi eszmékkel szemben álló rendi magyar jog egyfelől, a modernitás jegyével rendelkező, ámde idegen akarattal bevezetett osztrák törvények között utat lehetett találni. A jogi elképzelések

kialakítása természetesen megelőzte a jogszabályok elfogadását.

A kiegyezés után változott mind a mintakeresés fókusz, mind pedig a tapasztalatszerzés módja. Az érdeklődés középpontjába a német intézményrendszer és jogi gondolkodás került, és a tájékozódás már nem elsősorban arisztokrata ifjak utazásait jelentette, hanem ez az ismeretimport külföldi egyetemeken folytatott tanulmányokban, illetve a kormányzati megfontolásokra alapozott tanulmányutakban, nemzetközi együttműködésekben intézményesült. A német nyelvterülethez fűződő hagyományos magyar kapcsolatok, az ezek mentén kialakuló kulturális, gazdasági, politikai hasonlóságok, a magyarországi felsőoktatás hiányosságait pótló külföldi tanulmányok egyértelműen kedveztek a nyugati minták meghonosodásának. A kiegyezést követő évtizedek jogi elképzeléseinek szilárdságát szimbolizálja, hogy az ekkoriban emelt igazságügyi épületek egy olyan magyar eljárási joghoz igazodtak, amely tulajdonképpen a tervezési-építési idő alatt csak koncepcióként létezett. Azaz már megépültek a törvényszéki paloták, mire megszületett az 1896. évi *Bűnvádi perrendtartás* és az 1911. évi *Polgári perrendtartás*, amelyek a korszerű eljárásjogi alapelveket magukénak tudhatták.

A dualizmus korában a reformkori előzményeken építkező, a 19. század utolsó harmadában kiteljesedő kodifikációs mozgalom nemzetközi mintakövetési elemzése tovább erősítette a korábbi következtetéseket. A kodifikációs folyamatok analízise bizonyította, hogy a modernizáció során a nyugati trendek és minták determináló erővel bírtak a magyar büntetőjogi jogalkotás során, ugyanakkor a hazai jogi tradíciók tisztelete, a jogfolytonosság ereje és a szabályozási környezet adta keretekhez való igazodás szuverén módon meghatározó maradt. A 19. század modernizációs feladatainak egyik jellegzetes kérdése volt, hogy a magyar tudományosság módszertanilag és elméletileg milyen mintákat követ, azokat mennyiben akceptálja, illetve van-e a forrásokra valamilyen hatása. A mintakövetés kérdése a szakjogi térben többszörös, több irányú vizsgálat tárgya lett, ezek között is jelentősnek mondható a népi jogélet vonatkozásában elvégzett kutatás, amely igazolta, hogy a természetes népi jogképződés megerősítette a jogfejlődés szuverenitását.

A 18–19. századi, elsősorban európai kötődéseket a 19. század második felére, a 19–20. század fordulójára a táguló világ és az amerikai tudományosság fejlődése világméretűvé szélesítette. Az Amerikai Egyesült Államok mintájának vizsgálata a közjogi szuverenitás tekintetében hordozott komoly tanulságokat (szuverenitás szintek, hatalommegosztás, eltérő fejlődési múltú területek centrum-periféria viszonya, centralizáció–regionalizmus, konföderáció–centralizáció kutatása), de a szakigazgatásban is kimutathatók a direkt hatások. A dualizmus kori Magyarországon a gyermekvédelem jogi szabályozása a nyugat-európai minták és nemzetközi tudományos eredmények adaptálásával valósult meg. E folyamat során a magyar jogrendszer nem csupán átvett, hanem szervesen továbbfejlesztett is elemeket, figyelembe véve a hazai jogi hagyományokat. A kutatás összehasonlító elemzése kimu-

tatta, hogy amíg a közigazgatási gyermekvédelem inkább a francia modellhez, addig az igazságügyi megközelítés az amerikai gyakorlatokhoz állt közel.

A projekt speciális területének volt tekinthető az építé-
szet és a jog világának kapcsolatát elemző kutatás, mely
híven tükrözi a 19. század utolsó harmadától megvalósí-
tott jogmodernizációt. Az osztrák–magyar kiegyezés utáni
időszak államszervezeti megújulásának dologi feltétel-
rendszerét jelentette az építészeti térigény szempontja.
Az igazságszolgáltatás és közigazgatás egymástól való
elválasztását követően a helyi és a területi igazgatást át-
alakították, létrehozták az ún. törvényhatóságokat, köztük
az ilyen jogállással bíró városokat, amelyeknek több mint
felében új városháza épült. Ezek az épületek mind a poli-
tikai-irányítási szerveknek, mind a különböző feladatokat
ellátó hivataloknak helyet adtak, megfelelő építészeti ki-
alakítással. Így a közigazgatási szervezetrendszer (és vál-
tozásai is) visszatükröződtek a székházak építészetében.

*

Mindent egybevetve az MTA, az ELKH és a HUN-REN
támogatásával az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ál-
lam-és Jogtudományi Karán lefolytatott hatesztendő
kutatómunka igazolta, hogy a 18–19. századi magyar jog
megújulásának alapjává lett az az adaptációs folyamat,
amely a 19. század nagy jogászgenerációinak zsenijével
és professzionális aprómunkájával támogatta a karakte-
resen hazai alapokon épülő, korszerű európai jogharmo-
nizációt. Elvégezve ezeknek a folyamatoknak célul ki-
tűzött jogi-jogtörténeti, intézménytörténeti vizsgálatát, a
kutatócsoport feltárta a szuverenitás eszméje és az európai
együttműködés alkotmány- és jogtörténeti kontextusának
néhány fontos relációját. A kutatás teljesítette célját: ana-
lizálta a tradicionális alkotmányos berendezkedések mű-

ködését a modernizációs környezetben; megvilágította,
mennyiben gátolták vagy segítették az európai közjogi
együttműködést. Az eredmények tanulmánykötetekben,
hazai és nemzetközi konferenciákon manifesztálódó ered-
ményei tükrözik, milyen szerepet játszott ebben a jog; ho-
gyan ment végbe adaptációja, milyen eséllyel szegülhet-
ett szembe a magyar jogtudomány, jogalkotás és praxis
a modernizációs nyomással. Ennek keretében sor került
a 19. századi magyar közjogi berendezkedés szellemi-
tudományos alapjainak vizsgálatára, a modernizációs
igények és közjogi tradíciók viszonyának (kölsönhatá-
sának, ellentmondásának) célként megfogalmazott feltá-
rására. Választ adott arra a kérdésre is, hogy a kodifiká-
ciós szükségletek, a jogállami igények, az államhatalmi
és igazságszolgáltatási elvárások hogyan illeszkedtek
a történeti gyökerű magyar alkotmányos szemlélethez.
A rendi hagyományokból táplálkozó magyar történelmi
alkotmányos szemlélet és a friss, nyugati teóriák, intéz-
mények és modellek adaptálásának elemzése komoly
tanulságokat fogalmazott meg. A kutatás a szuverenitás
sajátos, jogközpontú vizsgálata során számos vonatkozá-
sában dokumentálta, hogy a nemzetek feletti szervezetbe
illesztett nemzetállam jogfejlődése mennyiben számítha-
tott az autonóm út esélyeire, függetlenségre, s mennyiben
és főként hogyan befolyásolták nemzetközi vagy állam-
kapcsolati elkötelezettségei, modernizációs igényei a jog
alakulását.

A HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport pro-
jektje véget ért, a kutatás azonban folytatódik további ku-
tatók csatlakozásával az ELTE ÁJK Jogtörténeti Kutató-
sok keretében. E folyamatosság mutatkozik meg abban,
hogy a *Jogtörténeti Szemle* ezen lapszámában a Kutató-
csoport tagjai és együttműködő kutatói által elért eredmé-
nyek, valamint további, a szuverenitás és a mintakövetés
témájához kapcsolódó tanulmányok jelennek meg.

